Hoe een cultuurdiscussie zich vastrijdt

Over het Cultureel contract

Leo de Haes

Uitgever

1. "Kunst en cultuur leggen mee de fundamenten van onze samenleving." Zo begint de eerste ontwerp-resolutie van het Cultureel contract van de SP. Dat is een behoorlijk fout uitgangspunt. Kunst vormt helemaal geen fundament van een samenleving. Kunst is franje, commentaar, kritiek, intellectuele desem, vermaak, fantasie, bezwering, reflectie, vrijplaats of ondersteuning van een ideologie of religie. Dat volstaat als legitimering. Dat cultuur het fundament van de samenleving vormt, is dan weer een tautologie. Er bestaat geen samenleving zonder cultuur en vice versa.

2. Het Cultureel contract lijdt, zoals zovele discussieteksten, aan Babylonische spraakverwarring. Dat komt omdat men termen hanteert zonder ze te definiëren. Het loze begrippenpaar "kunst en cultuur" is er één van, maar niet het minste. De tekst staat of valt ermee. In plaats van de woorden "kunst en cultuur" steevast op een hoopje te gooien, had men beter eerst de vragen beantwoord: wat is kunst? Wat is cultuur? En vormen ze wel een onafscheidelijk duo? Nu wordt met beide termen van alles en nog wat bedoeld, en dus niets: (de) beschaving, het erfgoed, fijne manieren, goede smaak, culturele bagage of de burgerlijke canon.

3. Voor ik verderga, moet ik dus zelf met definities komen. Kunst is wat een kunstenaar als kunst presenteert. Dus niet alleen "eeuwige schoonheid", maar ook spuuglelijke dingen. Getatoeëerde varkens binnen een omheining bijvoorbeeld of samengeharkte rommel. Cultuur daarentegen is het geheel van smaken, codes, idiomen, onderstellingen, gewoontes, zeden, gebruiken, manieren van communiceren, (religieuze) overtuigingen en rituelen binnen een bepaalde gemeenschap. (De term "Cultureel contract" is naar analogie van veiligheidscontract, sociaal contract, enzovoort, bijvoorbeeld typisch voor onze cultuur; een Wit-Rus of Pygmee zouden er niet aan denken in dezen van een contract te spreken). Cultuur kan ook een subcultuur of de lyfestyle van een groep betekenen: jongerencultuur, bedrijfscultuur, arbeiderscultuur, homocultuur, popcultuur, politieke cultuur, tv-cultuur, enzovoort. Als het Cultureel contract op hoge poten "een dynamisch cultuurbeleid" eist, klinkt dat erg hol. Elk beleid is cultuurbeleid, ook het tewerkstellingsbeleid, onze visie op migranten, het onderwijs, onze economische aanpak, noem maar op. De Vlaamse minister-president is de facto meer minister van cultuur dan de minister van cultuur. Deze laatste is hooguit een minister van kunsten, sport, samenlevingsopbouw en sociaal-culturele organisaties. Een zin als "elke beleidsvorm wordt zielloos als men er cultuur uit wegdenkt" getuigt dus van gemeenschapsgeleuter.

4. Zelfs al hadden de auteurs van het Cultureel contract de begrippen kunst en cultuur uit elkaar weten te houden, dan nog hadden ze steken laten vallen. De onuitgesproken premisse van de tekst is immers: kunst is goed, cultuur is fijn, want het zijn verheven zaken. Soms klopt die stelling, maar vaak geldt net het tegendeel. Het socialistisch realisme, de nazicultuur, de gedichten van Karadzic of gefotografeerde plasseks zijn er maar enkele voorbeelden van. Het Cultureel contract had dus beter een minder gezwollen taal aangeslagen en rechttoe rechtaan gesproken van een kunsten-, media- en sportbe-

leid. Waar dat gebeurt, raakt het Cultureel contract grond.

5. Het Cultureel contract hanteert tussen de regels en vaak ook letterlijk een misplaatste romantische opvatting over kunst en kunstenaars. Dat is natuurlijk het gevolg van de positieve vooringenomenheid uit punt 4. Artiesten worden bijvoorbeeld "het ware geweten van de samenleving" genoemd. Als dat waar is, zou het pas erg met onze wereld gesteld zijn. Hetzelfde kan gezegd worden van volgende uitsmijter: "In experimentele kunst- en cultuuruitingen verschijnen vandaag als in een glazen bol de contouren van morgen". Hoezo? Eerlijk gezegd, ik hoop van niet. "Kunst en cultuur" zouden volgens de opstellers van de tekst ook bijdragen tot verdraagzaamheid, communicatie, gemeenschapszin en engagement. Ook dat is romantische *Schwärmerei.* Ofwel is een (sub)cultuur verdraagzaam ofwel niet. Vele (sub)culturen zijn trouwens principieel intolerant en/of vinden zichzelf superieur. Culturen zijn vaak uitsluitingssystemen. Hoe een cultuur tot verdraagzaamheid kan bijdragen als ze dat niet is, blijft een raadsel. Iets soortgelijks geldt voor kunst. In tegenstelling tot wat dweepzuchtigen denken, leidt kunst niet tot goedheid, waarheid of deugdzaamheid, laat staan tot gemeenschapszin. Indien dat waar zou zijn, hadden we na twintig eeuwen kunst in een paradijs moeten leven.

6. Hoewel het Cultureel contract voortdurend naar de toekomst verwijst - lees: de 21ste eeuw - verzuipt het in een eng negentiende-eeuws discours, een manier van denken die zelf weer teruggaat op het humanisme van de renaissance. De auteurs koesteren de verwachting dat kunst mensen weerbaar, kritisch en autonoom maakt. Aandoenlijk, dat wel, maar het is de wereld op z'n kop. Als kunst al iets met geestelijke weerbaarheid te maken heeft, komt dat niet omdat ze die in de hand werkt, maar omgekeerd, omdat geestelijk weerbare mensen met kunst bezig zijn. Voor alle anderen geldt: *Erst das Fressen, dann die Moral.* Ik zie niet in hoe de keversculpturen van Jan Fabre of de composities van Georgy Ligeti Jantje Modaal plotseling weerbaar, maatschappijkritisch of autonoom zouden maken.

7. Het Cultureel contract schrijft: "De aandacht voor kunst en cultuur is een basisvoorwaarde van een democratische samenleving." Kletskoek. Elke samenleving ziet het belang ervan in. Repressieve regimes misschien nog het meest. Kunst werd of wordt soms nog ideologisch misbruikt ter meerdere eer en glorie van de heersers, hetzij de Kerk, hetzij een wereldlijke macht, of beide. Kunst en democratie zijn trouwens onvergelijkbare grootheden. Over kunst kan niet democratisch beslist worden. Een kunstwerk heeft altijd gelijk. Als kunst aan democratische spelregels wordt onderworpen, dan wint onveranderlijk het herderinnetje met waterkruik. Overigens is het volstrekt misplaatst in een democratisch cultuurpleidooi als het Cultureel contract Plato te citeren, ook al is het maar naar aanleiding van sport. Plato is de peetvader van elke tirannie. Hij wilde ondermeer theater en poëzie als onnuttig en verderfelijk amusement uit zijn "ideale staat" bannen.

8. Uit 6 en 7 volgt dat kunst voor het volk een contradictio in terminis is. Kunst is per definitie elitair. Dat is niet slecht en niet goed. Het is zo. De hedendaagse kunst is bovendien vrij en autonoom. Ze heeft geen dienende functie meer. Hedendaagse kunst moet dus niets en mag alles (ook een halve koe op sterk water zetten, composities maken met vogelgetsjilp of een drol inblikken en tentoonstellen). Die artistieke houding heeft mutatis mutandis consequenties voor de consument. Die mag net zo goed met hedendaagse kunst dwepen als ze negeren of weglachen. De laatste twee reacties komen meer voor dan de eerste. Gezien de staat en status van de hedendaagse kunsten is dat niet eens zo verwonderlijk. Toch schrijft het Cultureel contract: "Door een goede omkadering en een moderne communicatie die drempelverlagend werkt moeten steeds meer mensen uit alle lagen van de bevolking er toe worden aangezet van kunst en cultuur te proeven". Mensen moeten helemaal niets inzake kunst. En zeker niet proeven - het woord alleen al. Dit getuigt van omgekeerd kijkcijferfetisjisme. En wat cultuur betreft: elk individu, ook de armste dompelaar, is een cultureel dier. Hij is ervan doordrongen, anders zou hij niet overeind blijven in de samenleving. Ook hier weer geharrewar en

misverstanden. Cultuur is niet iets zaligmakends dat buiten de werkelijkheid om bestaat. Nee, het is een *survival kit* die ieder van ons door opvoeding, onderwijs, straatervaring en andere vormen van socialisering en interactie naar eigen smaak, talent en voorkeuren gevuld heeft.

9. De uitspraak dat kunst (maar niet cultuur) elitair is, vergt nadere uitleg. Free jazz, hedendaags ballet, poëzie, land-art, postmoderne architectuur of video-installaties worden de facto door een beperkte groep geapprecieerd. Deze kunstvormen zijn dus elitair én distinctief, maar hun doelgroepen vallen niet samen met de politieke, financiële en economische bovenlaag (zoals dat in vroegere tijden het geval was). De huidige kunstparticipatie is precies door de democratisering van het onderwijs, van de media en van de samenleving in zijn geheel niet langer gerelateerd aan het bezit van rijkdom, rang of stand, maar van cultureel kapitaal. De zogenaamde nivellering heeft, paradoxaal genoeg, de culturele competentie van velen verhoogd. De media en het nog immer groeiende aanbod aan goederen doen de rest. Het cultuurspreidingsbeleid waarover het Cultureel contract zich diepe zorgen maakt, is dus helemaal niet mislukt. Er zijn nog nooit zoveel cultuurgoederen voor de massa toegankelijk geweest als vandaag, zij het niet altijd in de zin en op de manier die de behoeders van de volksziel op het oog hadden. Gelukkig maar. Je kunt niet voor vrijheid van keuzen pleiten en tegelijkertijd die vrijheid paternalistisch willen sturen.

10. De auteurs van het Cultureel contract stellen cultuur platweg tegenover commercialisering. Alsof dat twee gescheiden werelden zijn. Dat komt ervan als je cultuur ziet als iets dat losgezongen is van het dagelijks bestaan. Het nieuwe en unieke van het huidige tijdgswricht is precies dat we in een sterk vercommercialiseerde, vertechnologiseerde én gemediatiseerde cultuur leven (in tegenstelling tot de Yanomamo of de Berbers bijvoorbeeld). Die commercialisering produceert niet alleen rotzooi, maar zorgt ook voor dynamiek, creativiteit en kwaliteit. Wie commercie, technologie en mediatisering als *Fremdkörper* in onze cultuur beschouwt, doet aan versimpeling en vergroving. Zelf de sector "Schone Kunsten" is er diep van doordrongen en door beïnvloed, zo sterk zelfs dat de term al niet meer toepasbaar is op de hedendaagse artistieke productie. Maar de wisselwerking grijpt dieper. Zoals wij geen irissen meer kunnen zien zonder de verbeelding van Van Gogh tussen onze blik en de bloemen, zo wordt ons denken en kijken nu mee bepaald door het aanschijn van commerciële producten, technologische vormgeving en de dagelijkse tv-cultuur. Talloze kunstprojecten, tentoonstellingen, festivals, herdenkingen, concerten of toeristische *city management*-evenementen als Cultuurstad van Europa zijn al op deze nieuwe massa-aanpak toegesneden. Iemand als Gerard Mortier heet dan wel fijnzinnig intendant van de Salzburger Festspiele, maar een adequatere omschrijving van zijn functie zou, met alle respect overigens, "wethouder van toerisme van Salsburg" zijn. Of we die commerciële evolutie goed vinden of niet, is een andere discussie, maar feiten zijn feiten: de vrije markt heeft het "artistiek-culturele" aanbod niet versmald, maar verruimd. Nooit eerder bijvoorbeeld waren er zoveel buitenlandse literaire topwerken in het Nederlands én in de oorspronkelijke versie toegankelijk. Nooit eerder vielen er zoveel (uitstekende) versies van de Mattheuspassion te beluisteren. De auteurs zijn zich van deze overvloed en dit welbehagen wel bewust, zoals blijkt uit punt 1 van de inleiding, maar ze vergeten het weer onderweg.

11. Het Cultureel contract verwacht veel, zoniet alles van "mondialiteit" en "multiculturaliteit". De auteurs interpreteren die fenomenen vanuit hun internationale socialistische ideologie eenduidig en kritiekloos positief: "De SP staat resoluut voor een offensief multiculturalisme". Er wordt op dit punt dus onvoorwaardelijk voor de Moderniteit gekozen. De romantische varianten als nationalisme, regionalisme en particularisme - de Tegenverlichting, zo je wil - worden radicaal verworpen. Dat staat in schril contrast met de sentimentalistische versie die de auteurs op de Schone Kunsten hebben. "Multiculturaliteit is vanzelfsprekend geworden in onze samenleving," heet het. De auteurs bedoelen dat we geregeld met uitingen van diverse culturen in contact komen. Maar daarom zijn we nog niet van-

zelfsprekend multicultureel. Integendeel. Culturele globalisering leidt, zoals we vrijwel dagelijks hier en elders kunnen vaststellen, zowel tot openheid als tot bekrompenheid. Ook in de Moderniteit blijven etnische en religieuze banden bestaan als bron van waarden en identiteitsvorming, met alle conflicten vandien. Een antiracistisch beleid, hoe goed bedoeld ook en misschien wel omdat het goed bedoeld is, kan evengoed tot racisme leiden. In plaats van met juichende spandoektaal zou de complexiteit van het probleem beter benaderd worden door de ontwortelende gevolgen van de Moderniteit te erkennen en te verrekenen.

12. Het Cultureel contract struikelt voortdurend over zijn eigen voeten. Het erkent het ruime aanbod en de toegankelijkheid van cultuurgoederen en wil tegelijk, vanuit een traditionele socialistische Pavlov-reflex, nog meer cultuurspreiding en dus nog lagere drempels. Waartoe? Voor wie? Het blijft gissen. Het betreurt dat de discussie zich doorgaans beperkt tot een centenkwestie en eist vervolgens de hele tekst door, of het nu om kunst, jongerenvoorzieningen, sport, samenlevingsopbouw of vorming gaat, meer geld en meer middelen. Het dicht "kunst en cultuur" een volksverheffende intentie toe en de media een "educatief potentieel" en vraagt tegelijkertijd vanuit een haast liberale, mercantiele geest een cultuureffecten-rapport om te weten hoeveel het allemaal opbrengt. "Investeren in cultuur is een goede belegging". De auteurs bedoelen dat strikt economisch. De tekst beweert dat wat een gemeenschap na jaren rest, bijna uitsluitend de culturele en artistieke sporen zijn, maar waarschuwt enkele pagina's verder tegen prestigeprojecten, want die "misbruiken op een groteske wijze het culturele erfgoed (bijvoorbeeld voor de "Vlaams-nationale grandeur"), wat vaak weinig of geen culturele meerwaarde oplevert.". Terwijl de geschiedenis hoofdzakelijk prestigeprojecten overlevert, zoals de piramiden, de Dom van Firenze of de Inca-tempels. En wat is er mis met grandeur? Politieke verwante geesten als Mitterrand of Blair denken daar heel anders over. Of is het uitsluitend Vlaamse grandeur die de auteurs stuitend vinden? En waarom dan? Afin, de tekst rijdt zichzelf geregeld vast in contradicties, ondoordacht gedram en buitensporig veel clichés. Ten bewijze nog één citaat: "Het begrip 'kwaliteit' mag geen holle slogan zijn". Van een open deur gesproken.